

Political Philosophy
Политическа философия

НРАВСТВЕНОСТТА КАТО ИЗГРАЖДАЩ И ПРОМЕНЯЩ ПРАВОТО ФАКТОР

Георги Михайлов

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. В статията е разгледано специфичното предназначение на нравствеността в условията на съвременното общество. Поради обстоятелството, че тя е в състояние да преодолява различията сред обществените нормативни системи и обединява възприятията за нормативна уредба, нравствеността се превръща в основен съвременен метаюридически регулатор. В качеството си на значим обществен регулатор нравствеността изпълнява посредническа роля между правото и останалите обществени нормативни системи. В тази си роля тя представлява съществен фактор, влияещ върху изграждането и промените на правните предписания. Нравствеността също така е разгледана като променлива величина в условията на динамично развиващото се общество и променящи се условия за живот. Някои модели за поведение, които допреди няколко десетилетия са били приети за противонравствени, днес могат да бъдат разгледани като напълно нормални.

Ключови думи: нравственост; право; нравствени норми; правотворчество; нормативни системи

Въведение

Цивилизационното развитие през последните няколко десетилетия е изключително динамично и променливо. Изобретенията в областта на новите технологии, развитието на медицината, промишлеността и въобще научните достижения създават нови обществени условия за живот. Интернет пространството, мобилните връзки за комуникация и транспорт, предполагат нови форми на социални взаимодействия и обществена организация в условията на все по-глобализиращото се общество. Тези нововъведения представляват сериозно предизвикателство както за националните правни системи, така и за международното право.

Системата на позитивното право, в стремежа си да отговори на потребностите на съвременното глобално общество, също се развива, разширявайки своя обхват и усложнявайки своята същност. Новите сфери на обществения живот, както и новите форми на социално взаимодействие предполагат непре-

късното развитие и промени в съществуващите национални и международни правни системи. Появяват се нови обществени сфери, изискващи правно регулиране – например виртуалното пространство. Други сфери от общественния живот се променят и усложняват толкова драстично, че правото не може да остане безразлично. То трябва да развие или промени философията и формулировките на своите отрасли, институти и правни норми, така че да отговори функционално на новите обществени предизвикателства.

I. Особенности на съвременното общество, предполагащи пренаареждане на обществените нормативни системи

За да отговори качествено на потребностите на съвременното глобализиращо се общество, правото следва да се съобрази с най-фундаменталните негови промени и производните от тях социални потребности и интереси.

Една от най-големите промени, която настъпва в повечето съвременни светски общества в резултат на глобализацията, е създаването на общества, развиващи се въз основата на културния плурализъм или мултикултурализъм. Това обстоятелство предполага различия от гледна точка на културна, етническа, религиозна и нравствена ориентация, които правото следва да преодолее, като създаде подходяща правна регулация за цялата общност. Субектът на правотворческата дейност неизменно следва да има предвид, че дори наличието на устойчиви интеграционни процеси предполага рискове в правотворческата дейност при определяне на възможното и дължимото поведение на представителите на различни култури (Stanin, 2017).

Повечето от съвременните европейски общества се развиват въз основата на културния плурализъм. Такива са например обществата от Източна Европа, сред които и българското. Западноевропейските общности – и немската, и френската, и английската, в резултат на по-силното въздействие на глобализма се превръщат във все по-мултикултуралистични.

В такива общества правото е призовано да създаде мир, спокойствие, предвидимост и равноправие въпреки различията, породени от начина на живот, религията, обичаите, етносите, расата, културата, а понякога и нравствеността. Необходима е функционална позитивноправна система, която да предполага нормални обществени взаимодействия, защитени преди всичко от дискриминационни посегателства и конфликти, обусловени от гореспоменатите различия. Тази социално-правна потребност е постижима чрез взаимодействието между нормативните системи на нравствеността и правото.

Ако приемем, че фактическото притежава нормативна сила (Stalev, 2007), което е доказано по безспорен начин от проф. Живко Сталев в неговия труд „Нормативната сила на фактическото“, то може с основание да отбележим още, че фактическото е най-ярко отразимо в нравствената нормативна система.

В организацията на обществените отношения правната нормативна система съвсем не е единственият регулатор. Макар да изпълнява основна роля сред взаимодействащите си нормативни системи, правото не е изолирано институционално явление. То се създава, променя и отменя под влиянието на останалите нормативни системи.

Междунормативната взаимообусловеност се наблюдава във всеки обществен строй. Във всички съвременни демократични общества ролята на правната нормативна система е от първостепенно значение. Тя преодолява институционалната недостатъчност (Boyshev, 2006: 24 – 31), която е характерна за останалите обществени нормативни системи. За разлика от правото, нормите на религията, обичаите, културата и нравствеността не се създават според законоустановена процедура (Spasov, 1999: 9 – 13) от компетентен държавен орган. Освен това тяхното приложение не се обезпечава от принудителната сила на държавата чрез охранителни мерки (юридическа санкция, принудителни мерки и защитни мерки). Поради тези обстоятелства институционалната недостатъчност се изразява още и като регулативна недостатъчност. Затова и нормативната система на позитивното право се счита за най-значимата нормативна система, преодоляваща недостатъците и същевременно черпеща от положителните характеристики на останалите нормативни системи.

Въпреки своето преимущество, обусловено от особеностите на своята институционална същност (Boyshev, 2009: 294 – 301), правото не е изолирана нормативна система. То си взаимодейства с останалите нормативни системи, регулиращи обществените взаимодействия. Религиозните, културните, обичайните и другите обществени норми влияят върху формирането, развитието и отмяната на нормите на позитивното право. Тази взаимообусловеност е обективно предопределена от развитието на обществените взаимодействия, които се осъществяват предимно въз основа на метаюридическите обществени норми. Хората ръководят своето поведение съобразно своето възпитание, нормите на религията, която изповядват, следвайки примера и полезния опит на своите предци, съобразявайки културните особености и ценностите на обществената среда и на последно място – съобразявайки се с нормите на позитивното право. Юридическите правила за поведение изпълняват ролята на гарант, до който хората прибегват, когато взаимодействията са непредвидими, съществува заплаха за неизпълнение на задължения или са увредени нечий блага, притежаващи материална или нематериална същност. Във всички останали случаи, когато взаимодействията се осъществяват извънинституционално и безпроблемно, основен регулатор на взаимоотношенията, направляващ и същевременно ограничаващ човешката воля, е регулатор от друга нормативна система. Религиозните, обичайните, корпоративните и нравствените норми представляват съществен организационен фактор, влияещ върху обществените взаимодействия. Като най-съществено в съвременното общество е влиянието на нравствената нормативна система.

II. Нравствеността като посредник между правото и останалите нормативни системи

Нравствеността е емпирически производна от обичаите, културата, начина на живот и народопсихологията, въз основа на които си взаимодействат членовете на едно общество. Нравствеността е отправна точка на човешкото общество, въз основа на нея се осъществяват взаимодействията в основните обществени форми – семейството, гражданското общество и държавата. „Нравствеността, това е съвкупността на нравите и обичаите, станали „кръв от кръвта“ и „плът от плътта“ на даден традиционен начин на живот, дейност и поведение, общуване и общезитие. Тя функционира на равнището на здравия разум“ (Stankov, 2008: 246). Нейните норми, определящи човешкото поведение, преодоляват различията между останалите нормативни системи в обществото. Нравствеността се формира въз основа на всички останали метаюридически нормативни системи и функционира като техен обединяващ и представителен израз. Поради тази си същност и функционална насоченост, тя оказва най-съществено влияние върху юридическите правила за поведение (Lazarova, 2016). В миналото такава роля в отделните общества е изпълнявала религиозната нормативна система. Този извод е произведен от факта, че през Средновековието в Европа наред със светската власт съществено влияние върху обществените взаимодействия оказват и религиозните институции в лицето на църквата. Само че, тази особеност не бива да се забравя, че е била обусловена от консервативния характер на тогавашните национални държави и общества. В съвременните държави и общества, които са все по-преплетени от етническа, религиозна и културна гледна точка, в резултат на глобализацията, нравствената нормативна система изпълнява абсорбираща функция по отношение на останалите нормативни системи и подбуждаща функция по отношение на правната нормативна система. Това посредническо положение, което заема нравствената нормативна система се дължи на обстоятелството, че тя е емпирически производна от обичаите, културата, начина на живот и народопсихологията, въз основа на които си взаимодействат членовете на едно общество.

Различията в съвременния глобален свят са огромни. Хетерогенният характер на съвременното общество се поражда от обстоятелството, че то е изградено от множество различни национални, религиозни и етнически групи от хора. В миналото различията са ставали повод за конфликти, които дори нерядко са прераствали във военни действия. В съвременното общество обаче, отделните малки общества, отличаващи се според посочените по-горе признаци, активно си взаимодействат. В резултат от развитието на технологиите и комуникациите, както и на осъзнаването след Втората световна война, че развитието на света в положителна насока е възможно само чрез мир и взаимодействие, се поставят основите на съвременния глобален свят. Той се гради и функционира въз основа на „Единство в многообразието“ (на лат. *In variatate Concordia* – бел. авт.).

Постигането на това единство е възможно чрез създаването на обща нормативна система, която да обедини възприятията по фундаменталните въпроси, като например: зачитането на естествените права на човека, основните човешки ценности, отличаването на доброто от злото, нормалното от ненормалното, справедливото от несправедливото, полезното от вредното и т. н. (Lazarova, 2020). Различията са многобройни и разнообразни, но те трябва да бъдат съгласувани и преодоляни. Функцията на такава нормативна система естествено не може да бъде възложена на друг освен на правото. Дори то обаче се нуждае от взаимодействие с останалите нормативни системи, които да легитимират и обосноват правните разпоредби (Valchev, 2012).

Въз основа на обединяващата функция на нравствеността се преодоляват религиозните, културните, етническите и обичайните различия в съвременното общество. Защото въпреки различията, производни от разнообразието на метаюридическите нормативни системи, представата за добро и зло, за нормално и ненормално, за морално и неморално, е еднаква за цялото общество, което е формирано и се ръководи от една своя обща нравственост. Така например религиозните обичаи, изпълнявани от християнската и мюсюлманската общност в България, са различни. Между етническите малцинства, както в България, така и в другите европейски страни, съществуват редица различия, основани на особености на културата, религията и начина на живот. Българите, арменците, ромите, евреите, турците и другите етнически общности, населяващи българската територия, се характеризират с редица особености и различия. Въпреки тези различия между етническите групи, формирането на единен народ и обществен ред е възможно въз основата на обединяваща нормативна система. Такава роля изпълнява именно нравствеността. Въз основа на нея, въпреки различията, представата за добро и зло, справедливо и несправедливо, нормално и ненормално, е еднаква у всички етнически и религиозни групи, изграждащи българския народ. Етичните и моралните норми за поведение, които са част от нравствеността, се съблюдават от всички. По този начин се поддържа мирът и нормалното развитие в обществото. Поради тази причина нравствеността функционира като преодоляващ различията в обществото фактор, който е предпоставка за изграждане и промени в позитивното право.

III. Особенности, предполагащи затруднения при изграждането или промяната на правото през призмата на нравствеността

Важно е да се подчертае, че почти няма различие, породено от една или друга метаюридическа нормативна система, което да не може да бъде преодоляно въз основа на нравствената нормативна система.

Единствената преграда пред ефективното функциониране на нравствеността като изграждащ и променящ правото фактор, може да се окаже различие, пораждащо конфликт. Ако културните или религиозните различия са

толкова големи, че да породят конфликт, тогава нравствеността не може да бъде проводник към правото.

Проблемите с интеграцията на имигрантите от мюсюлманските държави в Европа започнаха, когато европейците узнаха какво представлява обичаят Тахаруш (Taharrush, 2016) (разпространен сред обществата, изповядващи радикални форми на исляма). В подобни случаи позитивното право трябва да наложи своя империум въз основа на справедливостта и правните принципи, доказали своята ефективност през призмата на опита и времето.

Не на последно място следва да се има предвид, че нравствеността представлява променлива величина, особено в условията на динамично развиващото се общество и променящи се условия за живот. Някои модели на поведение, които са били приети за противонравствени, неморални допреди няколко десетилетия, днес могат да бъдат разгледани като напълно нормални. Преди няколко десетилетия семейните отношения бяха доста по-консервативни и като противонравствени от времето на социализма могат да бъдат посочени следните примери: разговорите на сексуална тематика между родители и малолетни деца; извънбрачното съжителство; договарянето на съпружески задължения (макар и неофициално) преди сключването на гражданския брак и др. Макар и по-рядко, промяна на нравствените възприятия в обратната последователност също е възможна – приемливото от нравствена гледна точка поведение да се превърне под натиска на обществените промени в противонравствено. Разбира се, всички тези промени относно същността и смисловото съдържание на нравствените норми за поведение влияят върху позитивното право. То също се променя съобразно промените, настъпващи относно нравствените възприятия. Пример в тази насока е въвеждането в семейното право на института на брачния договор през 2009г., който предоставя свобода на договаряне на съпрузите относно уреждане на имуществените отношения помежду им.

Дори без изрично да се променя буквата на закона, промените в обществените условия и отношения, съответно в нравствената нормативна система, предполагат промени в смисловото съдържание и на правните разпоредби. Това важи с най-голяма сила за разпоредбите на относително определените правни норми. В тях се съдържат гъвкави словосъчетания (Petrov, 2010: 137 – 162), сред които особено изпъкват: „добрите нрави“ (чл.9 ЗЗД), необходимата добросъвестност на преговарящите или сключващите договор страни (чл.12 ЗЗД), „точното и добросъвестно“ изпълнение на задълженията от страните по договора (чл. 63, ал. 1 ЗЗД) и други примери за разпоредби, съдържащи понятия и словосъчетания с променлив смисъл според духа на времето и нравствеността. Това е още едно доказателство, че нормативната сила на нравствеността е толкова голяма, че влияе съществено върху позитивното право. Съдържанието на правните разпоредби, духът на правото, неговият смисъл при тълкуване и прилагане е силно податлив на влиянието на нравствената нормативна система.

Заключение

Нравствеността представлява обществена нормативна система, характеризираща се със специфично предназначение при регулиране на обществените взаимодействия в условията на съвременното общество. Поради обстоятелството, че тя е в състояние да преодолява различията сред обществените нормативни системи и обединява възприятията за нормативна уредба, нравствеността се превръща в основен съвременен метаюридически регулатор. Разбира се, поради редица особености, които вече изброихме и могат да бъдат обобщени под формата на институционалната недостатъчност, нравствените норми не могат да изместят или да се конкурират с правните норми. Въпреки това обаче, в качеството си на значим обществен регулатор, нравствеността изпълнява посредническа роля между правото и останалите обществени нормативни системи. В тази си роля тя представлява съществен фактор, влияещ върху изграждането и промените на правните предписания.

Въз основата на събирателния образ на нравствеността човешката общност установява единството между съставляващите я различни групи и отделни членове (Kolev, 2015: 83). Това единение е възможно чрез обединяващото въздействие на нравствените норми, изпълняващи ролята на мост между регулаторните потребности, производни от различните обществени нормативни системи и правото, като институционален фундамент.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. (Stanin, 2017).
2. Подробно за взаимоотношеността между фактическо и нормативно, вж. (Stalev, 2007).
3. Относно регулативната, съответно институционална недостатъчност при нравствените норми, вж. (Boychev, 2006: 24 – 31).
4. Повече за дейността, чрез която се съставят правни нормативни актове, вж. (Spasov, 1999: 9 – 13).
5. Относно институционалната същност на правото, вж. (Boychev, 2009: 294 – 301).
6. Относно същността на понятието „нравственост“, вж. (Stankov, 2008: 245 – 247).
7. Относно дискриминацията на „срочните работници или служители“ по българското трудово законодателство, като израз на прокарване на различие (по-неблагоприятно третиране) от законодателя, вж. (Lazarova, 2016).
8. Относно възпрепятстването на достъпа до правосъдие, като основно право на човека, на неспечилите кандидати, участващи в конкурси по Кодекса на труда, вж. (Lazarova, 2020).
9. За подробности относно проблема за валидността и легитимността в правото вж. (Valchev, 2012).
10. Терминът „тахаруш“ се използва за означаването на груповите издевателства на публични места над жени, които според нормите на Шериата

са облечени или се държат предизвикателно. В арабския свят при подобни издевателства често се стига до нараняване, изнасилване, обиране и дори убийство на жертвата. За първи път Европа вкуси от този горчив нравствен ритуал при новогодишните празненства за посрещането на 2016 г. (Taharrush, 2016).

11. Относно същността, спецификите и предназначението на относително определените правни норми и съдържащите се в тях гъвкави словосъчетания вж. (Petrov, 2010: 137 – 162).
12. Повече за установената солидарност в човешката общност, вж. (Kolev, 2015: 83).

ЛИТЕРАТУРА

- Бойчев, Г. (2009). *Правният институционализъм. Методология на юриспруденцията*. София: Климент Охридски.
- Бойчев, Г. (2006) *Въведение в правото. Част втора: Философия на правото*. София: Климент Охридски.
- Вълчев, Д. (2012). *Валидност и легитимност в правото*. София: Сиела.
- Колев, Т. (2015). *Правото и правата като културен феномен*. София: Сиела.
- Lazarova, N. (2016). Discrimination against temporary workers and employees under the Bulgarian labor law. *Revista inclusiones*, volumen 3, octubre/diciembre, 4, pp. 140 – 146.
- Lazarova, N. (2020). Necessity for access to justice for those who have not won a competition under the Bulgarian labor law. *Revista Inclusiones*, Abril – Junio, 7, pp. 399 – 406.
- Петров, В. (2010). Относително определени правни норми (с. 137 – 162), в: Петров, В., *Право и език*, София: Парадигма.
- Спасов, Б. (1999). *Съставяне на правни нормативни актове*. София: Феня.
- Stanin, (2017) The contemporary countries in the conditions of migratory multiculturalism. *Economic, Social and Administrative Approaches to the Knowledge - based Organization, Conference Proceedings 2*“, June 2017, pp. 201 – 205.
- Сталев, Ж. (2007). *Нормативната сила на фактическото*. София: Феня.
- Станков, Д. (2008). *Нов речник по морал и етика*. София: Арс – Марина Иванова.

REFERENCES

- Boychev, G. (2009). *Pravniyat institutsionalizam. Metodologiya na yurisprudentsiyata*. Sofia: Kliment Ohridski.
- Boychev, G. (2006) *Vavedenie v pravoto. Chast vtora: Filosofiya na pravoto*. Sofia: Kliment Ohridski.

- Valchev, D. (2012). Validnost i legitimnost v pravoto. Sofia: Siela.
- Kolev, T. (2015). *Pravoto i pravata kato kulturen fenomen*. Sofia: Siela.
- Lazarova, N. (2016). Discrimination against temporary workers and employees under the bulgarian labor law. *Revista inclusiones*, volumen 3, octubre/diciembre, 4, pp. 140 – 146
- Lazarova, N. (2020). Necessity for access to justice for those who have not won a competition under the bulgarian labor law. *Revista Inclusiones*, Abril – Junio, 7, pp. 399 – 406.
- Petrov, V. (2010). Otnositelno opredeleni pravni normi (s. 137 – 162), In: *Petrov, V., Pravo i ezik*, Sofia: Paradigma.
- Spasov, B. (1999). *Sastavyane na pravni normativni aktove*. Sofia: Feneya.
- Stanin. (2017). The contemporary countries in the conditions of migratory multiculturalism. *Economic, Social and Administrative Approaches to the Knowledge - based Organization, Conference Proceedings 2*“, June 2017, pp. 201 – 205.
- Stalev, Zh. (2007). *Normativnata sila na fakticheskoto*. Sofia: Feneya.
- Stankov, D. (2008). *Nov rechnik po moral i etika*. Sofia: Ars – Marina Ivanova.

MORALS AS A LAW BUILDING AND CHANGING FACTOR

Abstract. This article studies the specific designation of morals under the conditions of a modern society. Due to the circumstances that morals are able to overcome differences between the social regulatory systems and to unite the perceptions of a regulatory framework, they have become a major contemporary metalegal regulator. Being a significant social regulator, morals also play a mediation role between law and other social regulatory systems. In this role of theirs, they make a substantial factor having an influence on building and changing legal prescriptions. Morals are also studied as a variable in the conditions of a dynamically developing society and changing conditions of living. Some models of behaviours, which were considered to be against moral only several decades ago, are nowadays regarded as completely normal.

Keywords: morals; law; moral norms; lawmaking; regulatory systems

✉ **Dr. Georgi Mihaylov, Assist. Prof.**
ORCID iD: 0000-0002-8435-2825
South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: mihaylov@law.swu.bg